

Participacija djece u kreiranju prostorno-materijalnog okružja na otvorenome

Horvatić, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:573951>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-23**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Iva Horvatić

PARTICIPACIJA DJECE U KREIRANJU
PROSTORNO-MATERIJALNOG OKRUŽJA
NA OTVORENOME

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Iva Horvatić

PARTICIPACIJA DJECE U KREIRANJU
PROSTORNO-MATERIJALNOG OKRUŽJA
NA OTVORENOME

Diplomski rad

Mentor rada :
doc. dr. sc. Edita Rogulj

Zagreb, rujan 2023.

SAŽETAK

Mozaik pristup se razvija kao dio veće studije koju pišu Clark i Moss (2001) tražeći odgovor na pitanje kako *slušati* djecu. Pristup ima dvije faze od kojih je prva faza usmjerena na prikupljanje i dokumentiranje stajališta djece dok je druga faza pridruživanje dobivenih podataka koji služe za razmišljanje, raspravu i djelovanje. Slušanje je definirano kao aktivan proces komunikacije čije su komponente aktivno slušanje, tumačenje i konstruiranje zajedničkog značenja. Prema Reggio pristupu u procesu učenja aktivno sudjeluje vanjska i unutarnja okolina ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te je ona opisana kao *treći odgojitelj*. Kako bi se oblikovao vanjski i unutarnji prostor koristi se dokumentiranje koje podržava proces učenja uz pomoć promatranja, razumijevanja i slušanja. Istraživači uključuju djecu u donošenje odluka koje se tiču njih, smatrajući ih kompetentnim sudionicima rasprave u svrhu kvalitetnijeg procesa učenja. Prilikom istraživanja koje provode Clark i Moss (2001) koristila su se otvorena pitanja kako bi se od djece saznalo zašto dolaze u vrtić, što vole ili ne vole raditi, što im je teško u vrtiću. Rouvali i Riga (2018) u istraživanju provedenom u Grčkoj ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja tražile su odgovore na slična pitanja. U oba istraživanja rezultati su pokazali veliki interes djece za vanjski prostor i igralište na njemu. Dobiveni zaključci ovih istraživanja bili su pokretač razmišljanja za ovaj rad. Istraživanje provedeno za izradu diplomskog rada je također koristilo Mozaik pristup kako bi istražilo može li se participacijom djece oblikovati prostorno-materijalno okružje prostora na otvorenome. U istraživanju je sudjelovalo 18 djece i dvije odgojiteljice. Djeca su u individualnim intervjuima izrazila zadovoljstvo sudjelovanjem u istraživanju. Dobiveni rezultati otvaraju mogućnost rasprave kako u svakodnevni rad odgojitelja uključiti produženi boravak djece na zraku.

Ključne riječi: dokumentiranje, igra, istraživanje, mozaik

ABSTRACT

The mosaic approach is developed as part of a larger study by Clark and Moss (2001) looking for an answer to the question of how to listen to children. The approach has two phases, of which the first phase is focused on collecting and documenting the children's experiences, while the second phase is interpreting and collecting data that serves for thinking, discussion and action. Listening is defined as an active process of communication, the components of which are active listening, interpretation and construction of shared meaning. According to the Reggio approach, the outdoor and indoor environment of the institution for preschool education actively participates in the learning process, and is described as the *third teacher*. In order to shape the outdoor and indoor space, documentation is used to support the learning process with the help of observation, understanding and listening. Researchers involve children in making decisions that concern them, considering them competent participants in the discussion for the purpose of a better learning process. During the research conducted by Clark and Moss (2001), open questions were used to find out from the children why they come to kindergarten, what they like or don't like to do, and what they find difficult in kindergarten. Rouvali and Riga (2018) sought answers to similar questions in a study conducted in a Greek institution for preschool education. In both studies, the results showed a great interest of children in the outdoor space and the playground on it. The conclusions obtained from these studies were the driving force behind this work. The research carried out for the preparation of this master's thesis also used the Mosaic approach to investigate whether the environment of outdoor spaces can be shaped with the participation of children. 18 children and two preschool teachers participated in the research. In individual interviews, the children expressed their satisfaction with participating in the research. The obtained results open up the possibility of discussing how to include children's extended stay in the outdoors in the daily work of preschool teachers.

Keywords: documentation, game, research, mosaic

Sadržaj

1. UVOD	1
2. MOZAIK PRISTUP	2
2.1. <i>Faze Mozaik pristupa</i>	3
2.1.1. <i>Prva faza Mozaik pristupa</i>	3
2.1.2. <i>Druga faza Mozaik pristupa</i>	5
3. SLUŠANJE DJECE	6
3.1. <i>Dokumentiranje</i>	7
3.2. <i>Promatranje</i>	8
3.3. <i>Razgovor</i>	9
4. IGRA NA OTVORENOM	10
5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	12
5.1. <i>Cilj</i>	12
5.2. <i>Istraživačka pitanja</i>	12
5.3. <i>Metoda</i>	13
5.4. <i>Sudionici</i>	13
5.5. <i>Postupak istraživanja</i>	14
5.5.1. <i>Grupna rasprava</i>	14
5.5.2. <i>Izrada mape</i>	17
5.5.3. <i>Analiza promatranja provedbe aktivnosti</i>	19
5.6. <i>Analiza intervjua s djecom</i>	24
5.7. <i>Analiza intervjua s odgojiteljima</i>	28
5.8. <i>Rasprava</i>	30
6. ZAKLJUČAK	33
7. LITERATURA	34

1. UVOD

Dječja stajališta postaju predmetom sve većeg interesa u novijim istraživanjima. Znanstvenici djecu počinju gledati kao ravnopravne sudionike u donošenju odluka koje se odnose na njihove živote. U istraživanjima se pojavljuje uključivanje djece u rasprave odnosno otvoreni razgovori s djecom na vanjskom prostoru. Značajno je da su u tim razgovorima djeca bila ta koja su tumačila istraživačima sadržaj i značenje prostora. Otvara se pitanje na koji način se dječji *glas* može čuti odnosno *slušati*. Autori Clark i Moss (2001) su provodeći svoje istraživanje razmišljali kako drugačije *slušati* djecu te razvili Mozaik pristup. Integrirani pristup koji koristeći razne metode i alate pokušava dječja stajališta i mišljenja prikazati u svim njihovim oblicima. Kako je već poznato djeca svoje osjećaje i mišljenja izražavaju osim govorom i na mnoge druge načine na primjer putem crteža i pokreta. Slušati djecu znači i aktivno praćenje i dokumentiranje njihove igre i interakcija. Dokumentacija je alat s refleksivnom komponentom koja pomaže u boljem razumijevanju djece. Spajanjem dijelova mozaika odnosno uporabom različitih instrumenata i prikupljanjem rezultata stvara se šira slika unutar Mozaik pristupa. Ovaj rad polazeći od rezultata istraživanja koja su proveli Clark i Moss (2001), Rouvali i Riga (2018) istražuje kako se uporabom Mozaik pristupa može oblikovati vanjski prostor i igralište dječjeg vrtića. Istraživanje je bilo usmjereno na praćenje kako zajedno s djecom stvoriti okružje koje će bolje odgovarati njihovom razvoju i potrebama. Rezultati gore navedenih istraživanja pokazali su veliki interes djece za boravkom u dvorištima dječjih vrtića. Temeljem analiziranih rezultata dostupnih istraživanja, ovaj rad usmjeren je na istraživanje kako će se predškolska djeca ponašati u prilici omogućenog dužeg boravka na zraku i slobodi izbora aktivnosti. U izradi istraživanja za potrebe ovog diplomskog rada koristila se grupna rasprava, crtanje mape, individualni razgovori s djecom i odgojiteljicama, te dokumentiranje fotografijama.

2. MOZAIK PRISTUP

Početnu ideju Mozaik pristupa Clark i Moss (2001) razvijaju iz niza istraživanja o *slušanju* djece. Prva od studija bila je razvojno istraživanje kako se djeci mlađoj od pet godina može dati *glas* da podijele svoja iskustva i stavove o ranom djetinjstvu i obitelji (Clark, 2007). Zadnjih nekoliko godina sve je češća pojava da znanstvenici i istraživači naglašavaju dječje pravo da budu aktivni sudionici u donošenju odluka koje utječu na njihove živote. Gledaju djecu kao *bića* (engl. beings) a ne *bića koja će tek postati* (engl. becomings) (James i Prout 1997; prema Clark, 2007., str. 76). Prepoznavanje dječjih sposobnosti je važno kako bi odrasle potaknulo na razmišljanje o vlastitim ograničenjima razumijevanja dječjih stajališta (Tolfree i Woodhead 1999; prema Clark, 2007., str. 76). Jedno od ograničenja u razumijevanju dječjih stajališta je pretpostavljanje odraslih kako unaprijed znaju odgovore djece. Umjesto toga autori Clark i Moss (2001) ističu *slušanje* djece kao jedan od načina shvaćanja dječje prirode u svrhu kreiranja znanja. Naglasak na olakšavanju procesa stvaranja znanja postao je sve važniji prilikom razvoja istraživačkih studija koje koriste Mozaik pristup (Clark, 2010). Ovdje se misli da konstruiranje znanja olakšavaju participacijske metode suprotno *sakupljanju* znanja u primjerice anketama, kontrolnim listama ili pojedinačnim intervjuima (Clark, 2017). Unutar ovakvih istraživanja ne traži se jedna *istina* već se otvaraju prilike za stvaranje značenja. Stvara se okružje u kojem sudionici istraživanja, djeca ili odrasli, imaju priliku razmisliti o svojim iskustvima i stajalištima. Koriste se zajedno mnoge istraživačke metode kako bi se istaknule snažnije strane sudionika. Svrha je olakšati zajedničko stvaranje značenja (Clark i Moss, 2011). Autori su Mozaik pristup razvili kao dio istraživačko-razvojnog projekta unutar kojeg su istraživali nove načine uključivanja *glasa djeteta* u određene usluge. Izvorna studija zapravo je dio šireg istraživanja za procjenu mreže usluga za obitelj i djecu u kojoj je sudjelovalo više agencija (Wigfall i Moss 2001; prema Clark i Moss, 2005). Mozaik pristup omogućio je djeci stvaranje *žive slike* njihova života (Clark i Moss, 2005). Spajanjem niza istraživačkih metoda istražuju se i slušaju iskustva i stajališta djece, a njihova pristupačnost i jednostavnost olakšava razumijevanje djece. Naglasak je na

uvjerenju da su djeca kompetentni komentatori, te je njihova perspektiva stavljena u središte razgovora s odraslima (Clark i Moss, 2005).

2.1. Faze Mozaik pristupa

Promatranje, prikupljanje i dokumentiranje perspektiva djece i odraslih dio su prve faze. Postoji više instrumenata koji se koriste u prvoj fazi: grupni intervju, individualni razgovori s djecom, razgovori s roditeljima, evaluacija s odgajateljima, fotografiranje, izrada mape i zapisi procesa promatranja aktivnosti djece. U drugoj fazi sve dobivene informacije od različitih instrumenata iz prve faze koriste se za daljnje razmišljanje i postavljanje novih refleksivnih pitanja s djecom i odraslima. Zaključci koji su dobiveni ovim pristupom služe za buduće djelovanje u poboljšanju odgojno-obrazovne prakse u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Mozaik pristup daje mogućnost sagledavanja cjeline koja se temelji na spajanju i razumijevanju manjih dijelova. Navedeni pristup daje djeci priliku da pokažu svoju perspektivu na razne načine, pozivajući se ovdje na dječjih *stotinu jezika* (Edwards i drugi 1998; prema Clark i Moss, 2005). Analiziranjem prikupljenih materijala gledanih pojedinačno dobiva se uvid u dječje interese i prioritete. Međutim, spajanjem niza informacija dobivenih od različiti instrumenata može se dobiti detaljniji uvid o perspektivama djece (Clark i Moss, 2005).

2.1.1. Prva faza Mozaik pristupa

Jedna od temeljnih aktivnosti koja se povezuje s prvom fazom je promatranje. Clark i Moss (2005) ističu važnost promatranja kao polazišta za rad sa predškolskom djecom radi stvaranja uvida u iskustva i mišljenja djece. Promatranje je važno za razumijevanje dječjih perspektiva i postaviti će temelj za daljnje aktivnosti u istraživanju. Autori su upotrebljavali kvalitativni okvir za promatranje koristeći pisane zapise dječje igre snimljene tijekom poludnevnog ili cjelodnevnog razdoblja. Nakon snimanja dječje igre kao sljedeći instrument koristili su grupni ili pojedinačni intervju s djecom.

Koristeći se otvorenim pitanjima u intervju, autori su saznali od djece zašto dolaze u vrtić, što vole ili ne vole raditi, što im je teško u vrtiću i to dalje. Ovakav oblik pitanja prilagodljiv je različitim kontekstima i daje djeci mogućnost da sama dodaju informacije koje će biti korisne istraživačima. Pitanja vezana o navikama djece prilikom boravka u dječjem vrtiću, nadogradila su se pitanjima usmjerenim na aktivnosti i mjesta u vrtiću. Nakon intervjua autori su u istraživanju uključili fotoaparate koji je važan medij preko kojeg djeca mogu komunicirati. U izvornoj studiji Mozaik pristupa koristili su jednokratne fotoaparate. Od djece se tražilo da fotografiraju za njih važne stvari i mjesta. Djeca su s užitkom pokazala svoje vještine u rukovanju fotoaparatom. Promatranje fotografija potaknulo je razgovor s djecom i omogućilo daljnji tijek istraživanja gdje su djeca birala nazove fotografija i kreirala individualne knjige o svojoj ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Sljedeći instrumenti koji su Clark i Moss (2005) koristili su obilasci odnosno ture i izrade karata. Navedeni instrumenti koristili su se i u drugim istraživanjima poput onoga koje je provodio Dencik (1989) s znanstvenicima iz drugih nordijskih zemalja. Istraživanje pod imenom Projekt BASUN komparativna je studija svakodnevnog života djece u pet nordijskih zemalja. Obilazak se provodi na način da dijete istraživača vodi i upoznaje s njemu važnim mjestima u svakodnevnom životu (Knudsen, Lindberg i Kampmann, 2009). Slobodno kretanje djece tijekom provođenja intervjua ne sputava dječju prirodu te je kao takva poželjna u radu s djecom jer ona kontroliraju sadržaj i način na koji se obilazak bilježi i snima. Nakon obilaska prikupljeni materijal omogućava izradu mapa. Autori Clark i Moss (2005) navode kako je Hart (1997) opisao korištenje ovakve mape koju su izradila djece na način da ona može pružiti uvid odraslima u dječju svakodnevnu okolinu. Mapa se temelji na značajkama koje djeca smatraju važnima, te može otvoriti rasprave o aspektima njihova života koji se ne mogu na isti način prikazati riječima. Clark i Moss (2005) ističu kako koristeći mape izrađene od vlastitih fotografija i crteža djeca mogu na još jedan način izraziti osjećaje o svojoj okolini. Gledanjem takvih mapa otvaraju se moguće nove i zanimljive teme za razgovor s drugom djecom ili odraslima. Zadnji od korištenih instrumenata u prvoj fazi bili su razgovori s praktičarima i roditeljima kako bi

još detaljnije izgradili razumijevanje iskustava djece, te dali važnu dimenziju raspravama o dječjim perspektivama.

2.1.2. Druga faza Mozaik pristupa

Prihvatanje uloge djece i odraslih u raspravi i tumačenje njihova značenja je ključno u ovoj fazi prema Clark i Moss (2005). Posebno ističu važnost slušanja djece. Prikupljeni materijali kao što su dječje fotografije, karte i crteži pomažu u međusobnoj raspravi djece i odraslih. U izvornoj studiji vođene su rasprave između praktičara i istraživača, djece i istraživača, roditelja ili roditelja i djece zajedno i istraživača i između skupina praktičara i istraživača. Clark i Moss (2005., str. 17) ovaj proces opisuju kao *stvaranje značenja* u kojem djeca imaju središnju ulogu, dajući smisao ili tumačeći ono što detaljan i raznolik materijal iz prve faze može reći o njihovim životima. Clark i Moss (2005) su svojim radom omogućili razumijevanje dječjeg razmišljanja o njihovoj okolini te stvorili uvjete za implementiranje promjena u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Nažalost i dalje postoje teorijske i metodološke prepreke na putu da ovakva praksa postane češća. Iz razloga što odrasli ne uviđaju artikulacije dječjih stajališta i iskustva.

3. SLUŠANJE DJECE

Jedna od pretpostavki koju Clark i Moss (2005., str. 8) iznose je teza da su *djeca stvaratelji značenja*. Ova pretpostavka djecu vidi kao aktivne sudionike u vlastitom učenju. To je u skladu s konstruktivističkim gledištem o učenju kao procesu suradnje između odraslih i djece te između djece i njihovih vršnjaka (Bruner 1985; Vygotsky 1978; prema Clark i Moss, 2005). Ukoliko je djeci dana aktivna uloga u potrazi za značenjima, tada njihove vlastite perspektive o ovom procesu učenja postaju od najveće važnosti (Brooker 2002; Carr 2000; MacNaughton 2003; prema Clark i Moss, 2005). Jedna od polaznih pretpostavki u studiji prema kojoj je razvijen Mozaik pristup je razumijevanje slušanja. Clark i Moss (2005) ističu kako je vidljiv veći interes u istraživanjima na temu slušanja djece. Slušanje definiraju kao aktivan proces komunikacije koji uključuje aktivno slušanje, tumačenje i konstruiranje značenja, te nije ograničeno na izgovorenu riječ. Smatraju kako je slušanje neophodno u sudjelovanju u dnevnim aktivnostima i za sudjelovanje u širim procesima donošenja odluka. Autori navode vrste slušanja djece koje se mogu prakticirati u institucijama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje: svakodnevno slušanje i davanje prilika djeci za donošenje odluka u rutinama i aktivnostima od strane odgajatelja i stručnjaka koji redovno rade s djecom, te rasprave s djecom o određenim pitanjima, stvarima ili događajima. Rasprave uključuju slušanje s određenom svrhom (Clark i Moss, 2005). Participacija djece stvara znanstvenicima i praktičarima velike i brojne izazove. Jedan od kojih je odabir prikladnih metoda za slušanje iskustava i mišljenja djece. Postavlja se i pitanje na to kako dječje perspektive mogu utjecati na promjene u odgojno-obrazovnim politikama i praksi (Clark i Moss, 2005). Postoji mali broj studija koje su prevladale izazove slušanja djece (Clark i Moss 2001; Cousins 1999; Daycare Trust 1998; Dupree i drugi 2001; Lancaster 2003; Miller 1997; prema Clark i Moss, 2005). Navedene studije omogućile su uvid u sposobnosti djece u iznošenju stajališta o temama koje su im poznate, kao što je primjerice njihov dječji vrtić. Djeca su u istraživanjima dala važnost nizu ključnih čimbenika unutar ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, a neki od tih radova su: pristup i izlazak na dvorište i vanjske prostore ustanove (Driscoll 2004; prema Clark i Moss, 2005) i korištenje omiljenih sprava, igračaka i skrivenih

mjesta (Clark i Moss 2001; prema Clark i Moss, 2005). Autori su koristili niz metoda za slušanje iskustava i mišljenja djece. Prilagodili su neke tradicionalne tehnike kao što su intervju i upitnici. Uporabom umjetničkih aktivnosti, poput fotografije, otvorene su nove mogućnosti prikupljanja perspektiva djece (Clark i Moss, 2005). U skladu s novijim studijama dječje ideje, stajališta o životu, izbori i odnosi promatraju se kao posebni predmeti interesa (James i Prout, 1997; prema Clark i Moss, 2011). Autori biraju integrirani pristup kao okvir za slušanje, kombiniranjem vizualnog s verbalnim. Naglašavajući vrijednosti razgovora s djecom o njihovom svakodnevnom životu. Clark i Moss (2011) predlažu instrumente koji će također djeci omogućiti da svoje ideje i osjećaje iskažu odraslima na simbolične načine, poput fotografija ili crteža. Navedeni instrumenti poslužiti će kao dodatni motivator za razgovore, slušanja i razmišljanja. Mozaik pristup je zato proces s više metoda. Niz različitih instrumenata i metoda spojeni su kako bi se saznala iskustva i stajališta djece o njihovim životima u određenoj ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (Clark i Moss, 2011).

3.1. Dokumentiranje

Moss (2022) govori o pedagoškoj dokumentaciji kao sredstvu prepoznavanja i vrednovanja cjelovitog učenja djece i višestrukih perspektiva. Naglašavajući važnost dokumentacije kao podrške razvoju kurikuluma i istraživanjima svih onih koji se bave pedagoškim radom poput znanstvenika, odgojitelja i stručnjaka u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Dokumentacija može pomoći u osnaživanju suradnje i partnerstva s roditeljima i lokalnom zajednicom. „Pedagoška dokumentacija je i važna metoda procjenjivanja: procjenjivanja učenja, ali i još mnogo čega, i to ne samo onoga unutar odgojno-obrazovne skupine nego i cijelog sustava. Ona igra ključnu ulogu u evoluciji participativnog procjenjivanja“ (Moss, 2022., str. 1). Peeters (2022) za pedagošku dokumentaciju objašnjava kako daje uvid u dječja iskustva, njihov prirodan način učenja i njihovu percepciju okoline. Koristeći Reggio pristup odgajatelji mogu stvoriti nove oblike rada usmjerene na djecu. „Pristup pedagoške dokumentacije priča lijepe priče o dječjim postupcima i

iskustvima te njihovim postignućima i neuspjesima unutar klime koja je „spremna i voljna“ stvoriti vrijeme i prostor za dječje učenje“ (Peeters, 2022., str. 36).

3.2. Promatranje

Slunjski (2020) razlikuje kreiranje pedagoške dokumentacije i tradicionalni postupak promatranja tj. opservacije djece. Procjena psihološkog napretka djeteta u već unaprijed određenim kategorijama koje su napisane po općenitim normama i razvojnim razinama svrha je opservacije djece (Dahlberg, Moss i Pence, 1999; prema Slunjski, 2020). Međutim, pedagoškoj dokumentaciji je svrha podržati proces učenja djece pomoću slušanja, gledanja i razumijevanja. Dokumentacija osim što prikazuje što dijete govori i čini, ona pokušava ustanoviti značenje socijalne stvarnosti za dijete i na koje načine ju ono stvara. Slunjski (2020) ističe složenost procesa dokumentiranja pošto se on stvara i razvija interakcijama njegovih subjekata. Dokumentacija predstavlja proces učenja, također i proces komunikacije koju odgojitelj svakodnevno istražuje. Osim istraživačkog dokumentacija sadrži i reflektivni proces za koje unaprijed nije moguće odrediti ishode. Autorica navodi kako unatoč različitim teorijskim pozadinama, dokumentiranje nije moguće bez promatranja. Refleksivna komponenta stvara razliku i čini takvo dokumentiranje pedagoškom dokumentacijom koja može poslužiti kao alat za razvijanje refleksivnosti.

„U tom smislu pedagoška dokumentacija predstavlja i sredstvo i rezultat postizanja prakse utemeljene na razumijevanju, a ono pak esenciju razvoja kurikuluma u čijoj su podlozi humanističke ideje“ (Slunjski, 2020., str. 27).

3.3. Razgovor

Razgovor odnosno rasprava zajedničko je stvaranje novih znanja i razumijevanja. Različite početne interpretacije i razumijevanja sudionika čine prednost kvalitetnoj raspravi kako ona ima cirkularnu dinamiku. Ovdje se misli da je sudionicima dana mogućnost povratka na početak teme ili podtema kako bi uveli nove ideje i o njima ponovo raspravili. Kvalitetna rasprava nije moguća uz moderatora koji upravlja njenim razvojem držeći se unaprijed dogovorenih pitanja i očekivanog ishoda. Slunjski (2012) govori o kvalitetnoj raspravi čiji je moderator fleksibilan, te dozvoljava slobodan tijek ideja i misli sudionika. U kvalitetnoj raspravi sudionici nadograđuju početne ideje, zajedno propituju, slušaju i prihvaćaju ideje ostalih sudionika čineći tako raspravu konstruktivnom i kolaborativnom. Raspravom sudionici zajedno izgrađuju značenje, te je poželjan rezultat da razviju nove ideje i razumijevanje do kojih ne bi mogli sami doći (Slunjski, 2012).

U svakoj komunikaciji verbalni i neverbalni aspekti su usko povezani. Neverbalna komunikacija može pojačavati, pojašnjavati, zamjenjivati, dopunjavati i slati suprotnu poruku od verbalne.

Pearson i Spitzberg (1990) navode više smjernica u svrhu bolje djelotvornosti u verbalnoj komunikaciji kao što su upotreba općeprihvaćenog i razumljivo jezika, provjeravanje izrečenih poruka i razjašnjavanjem mogućih nejasnoća u poslanoj i primljenoj poruci. Isto tako ističu kako poruka mora biti kratka, jednostavna, konkretna, treba objašnjavati glavne zamisli s primjerima, ponavljanjem te sažimanjem izrečenog.

4. IGRA NA OTVORENOM

Proučavajući prošlost razvoja odgojno obrazovnih ustanova može se zamijetiti kako je tema igre na otvorenom i kreiranja vanjskog prostora bila u fokusu različitih autora diljem Europe. Margaret McMillan, jedna od zagovornica odgoja u dječjim vrtićima u Velikoj Britaniji početkom 20. stoljeća, naglašavala je važnost vanjskog prostora za djecu (Dudek 2000; McMillan 1919; prema Clark i Moss, 2005). Cijela koncepcija utječe na kreiranja pojma *dječji vrtić* (engl. kindergarten), a proizlazi iz ideje o vrtiću kao metaforičkom vrtu. Tijekom 19. i 20. stoljeća vanjski prostor bio je važan element u dizajnu dječjih vrtića. U sjevernoj Italiji u Reggio Emiliji ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje imaju temeljno načelo čiji je pogled na dijete kao kompetentno i snažno, *bogato dijete* (Rinaldi 2001). Takve predškolske ustanove okolinu opisuju kao *trećeg odgojitelja*, smatrajući vanjske i unutarnje prostore aktivnim dijelovima procesa učenja (Clark i Moss, 2005).

„Reggio pristup ne očituje se samo u lijepom okruženju, već u našem stavu, entuzijazmu i poštovanju djece, procesa njihova učenja i jezika igre, a to se odražava i u dizajnu igre i prostora za učenje. Estetika pristupa proizlazi iz poštovanja djeteta i odraz je konteksta, a ne unaprijed definirane ideje kakav taj pristup jest ili kakav on treba biti“ (Axelsson, 2022., str. 54).

Kada se djece igraju ona razvijaju svoje znanje i iskustvo o okolini. Igra nudi mogućnost testiranja ideja i prilika je za iskustveno učenje (Bruner, 1972; prema Saracho, 2017). U igri više djece njihova ponašanja prenose različite poruke, tako ona stječu vještine socijalne komunikacije. Bruner (1972) navodi kako je proces u igri važniji od ishoda. Djeca nemaju fokus na ciljeve u igri već slobodno istražuju (Bruner, 1972; prema Saracho, 2017). Rouvali i Riga (2018) provele su istraživanje s djecom u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje u Grčkoj. Koristeći Mozaik pristup tražile su odgovore na pitanja što djeca vole raditi u vrtiću, što im je u vrtiću najvažnije i koje im je omiljeno mjesto u vrtiću. Rezultati istraživanja pokazali su da djeca daju važnost igri na vanjskom prostoru i odabiru igralište na otvorenom kao omiljeno mjesto u

dječjem vrtiću. Prema rezultatima istraživanja vrtić je uveo promjene i povećao broj aktivnosti na vanjskom prostoru radi iskazanog interesa djece za njima.

Švedska studija (Almers i sur., 2023) istraživala je kako će djeca u dobi od šest i sedam godina uz pomoć izrade maketa kreirati vanjski prostor svoje odgojno obrazovne ustanove. Djeca su sudjelovala u manjim grupama u izradi maketa vanjskog prostora od različitog materijala. Rezultati ove studije pokazuju dječju kreativnost i inovativnost za vrijeme korištenja više instrumenata poput izrada makete i grupnog razgovora s djecom prema metodologiji Mozaik pristupa.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Za potrebe ovog rada provedeno je istraživanje temeljeno na Mozaik pristupu kako bi se istražilo uključivanje djece u proces oblikovanja aktivnosti na dvorištu uz produženi boravak na zraku. U prikupljanju podataka u istraživanju korištena je kvalitativna metoda polustrukturiranog intervjua, analiza dječjih crteža i zapisa istraživača. Tijekom procesa analizirane su korištene metode i utvrđeno je kako će promjena utjecati na funkcionalnost prostora na otvorenom.

5.1. Cilj

Cilj istraživanja je utvrditi participaciju djece u oblikovanju prostorno-materijalnog okružja vanjskog prostora te kako produženi boravak na otvorenome utječe na odgojno-obrazovni rad u skupini.

5.2. Istraživačka pitanja

Temeljem postavljenog cilja istraživanja proizlaze sljedeća istraživačka pitanja:

1. Može li se primjenom Mozaik pristupa podići kvaliteta kreiranja prostorno-materijalno okružje na otvorenom?
2. Kako i na koji način uključiti djecu u donošenje odluka?
3. Kako će produženi boravak na zraku utjecati na dječju igru?

5.3. Metoda

Ovo istraživanje prema Mozaik pristupu koristilo je grupni intervju i individualni polustrukturirani intervju. Oblik razgovora u kojem sudjeluje dvije ili više osoba kako bi se prikupili podaci radi ostvarivanja unaprijed određenog cilja naziva se intervju. „Polustrukturirani intervju zadržava donekle prirodnu i nenamještenu atmosferu, ali je ipak sam intervju vođen od strane istraživača“ (Bognar, 2000., str. 6) na način da istraživač ima unaprijed kreirana pitanja za koje je dozvoljeno i stvaranje novih pitanja s obzirom na tijek intervjua i informacije dobivene od strane ispitanika. Isto tako se koristila analiza dječjih crteža i zapisa praćenja ponašanja djece u odnosu na postavljeni cilj. Za vrijeme trajanja cijelog istraživanja postupalo se prema načelima Etičkog kodeksa, te je osigurana povjerljivost podataka u rezultatima. Prije pristupanja samom procesu informirani su ravnatelj ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, odgojitelji odgojne skupine i roditelji djece o cilju i tijeku istraživanja nakon čega je dobivena suglasnost od svih navedenih. Djecu se upoznao s ciljem i procesom istraživanja na njima primjeren način u odnosu na dob.

5.4. Sudionici

Istraživanje je uključivalo osamnaestero djece u dobi od šest do sedam godina od kojih je osmero sudjelovalo u polustrukturiranom intervjuu. Djeci je dano na izbor žele li sudjelovati u grupnoj raspravi i intervjuima, te je osmero pokazalo interes za sudjelovanje dok su ostala djeca odabrala sudjelovati u dogovorenim aktivnostima na vanjskom prostoru dječjeg vrtića.

Uz djecu u istraživanju sudjelovale su i dvije matične odgojiteljice iz skupine s kojima je proveden intervju. Obje odgojiteljice imaju veliko radno iskustvo što je dalo poseban doprinos ovom istraživanju. Odgojiteljica, O1 ima 40 godina radnog staža i 60 godina života, dok odgojiteljica, O2 ima 30 godina ranog staža i 53 godine života (Tablica 1.).

Tablica 1.
Podaci o sudionicima

Sudionik	Stož	Životna dob
O1	40	60
O2	30	53

5.5. Postupak istraživanja

Istraživanje je provedeno u periodu od 5 dana u lipnju 2023. godine u dječjem vrtiću Vedri Dani u predškolskoj skupini. Dogovor odnosno grupni intervju s djecom o planiranim aktivnostima održan je u ponedjeljak u trajanju od sat vremena od kojih su pola sata razgovarali, a pola sata crtali mapu. Vremensko trajanje provedbe aktivnosti i produženog boravka na vanjskom prostoru dječjeg vrtića trajao je po svakom danu sedam sati, od utorka do četvrtka. U petak su provedeni pojedinačni intervjui sa svakim djetetom u trajanju od deset minuta. Istog dana održani su intervjui s matičnim odgojiteljicama odgojno-obrazovne skupine svaki u trajanju od dvadeset minuta.

5.5.1. Grupna rasprava

Tijekom jutarnjeg okupljanja u ponedjeljak djeci je predstavljena ideja o provođenju istraživanja te su im postavljena pitanja o unutarnjem i vanjskom prostoru za igru i njihovim preferencijama prema aktivnostima. Djeca su imala izbor žele li sudjelovati u razgovoru i dogovarati aktivnosti za nadolazeće dane. Kako bi djeci bilo jednostavnije povezati unutarnji i vanjski prostor postavljena su im pitanja o aktualnim centrima aktivnosti unutar sobe. Pri čemu su djeca promatrajući prostor navodila centre koji se nalaze u sobi dnevnog boravka te naveli: centar građenja, centar crtanja, centar lutaka, centar šivanja, centar škole, centar eksperimenata, centar odmaranja, centar za građevine i centar za

magnete. Nakon završenog opisa unutarnjeg prostora, razgovor s djecom bio je usmjeren prema promišljanju o kreiranju vanjskog prostora te prostornog konteksta unutar samog prostora igrališta. Odgovori djece bili su konstruktivni i kreativni, predlagali su konkretne centre i smještali ih u vanjski prostor dječjeg vrtića (Tablica 2.).

Tablica 2.

Izbor centra aktivnosti i njihov prostorni položaj

Sudionik	Centar	Mjesto
S1	Centar građenja	<i>Pored drva i klupice</i>
S2	Sport	<i>Tu dolje (pokazuje na specifično mjesto) zato kaj tu ima puno mjesta</i>
S3	Pokusi (istraživački centar)	<i>Kod mladog drveta</i>
S4	Likovni centar	<i>Kod tobogana</i>
S5	Glazbeni centar	<i>Kod ovog drugog starog drveta da nikom ne smeta</i>

Analizom dobivenih odgovora vidljivo je kako djeca nisu navela ni jedan novi centar koji već ne postoji u sobi dnevnog boravka skupine. Almers i suradnici (2023) u svom istraživanju pokazali su kako djeca na vlastitom iskustvu temelje izgled vanjskog prostora odgojno-obrazovne ustanove.

Nadalje, usporedba istraživanja u ovom diplomskom radu i onog kojeg su provele Rouvali i Riga (2018) pokazala je slične preferencije djece u biranju sadržaja igre odnosno u oba istraživanja iskazali su interes za centar građenja, za likovni centar te igru na vanjskom prostoru. Djeca sudionici grupnog dijaloga su u već poznatom vanjskom prostoru dječjeg vrtića brzo i jednostavno određivala mjesta gdje bi smjestili željene centre. Daljnji tijek grupnog dijaloga s djecom usmjeren je prema vrstama aktivnosti koje žele imati u centrima koje su prethodno naveli.

Tablica 3.*Izbor materijala i aktivnosti u centrima*

Sudionik	Centar	Materijal	Aktivnost
S1	Centar građenja, likovni centar	Auti	Crtanje
S2	Likovni centar, centar <i>sporta</i>	Ugljen	<i>Nogograničar</i> , trčanje, normalni graničar
S3	Likovni centar, centar građenja	Bojice, flomasteri, vodene boje, <i>kocke od drva</i>	
S4	Glazbeni centar, centar <i>sporta</i>	„Bubnjeve, gitara i ono što pušeš ko flauta“	Preskakanje preko užeta
S6	Stolno-manipulativni centar, centar građenja	Puzzle, memory, uno za stol, <i>legići</i>	

Dječji odgovori mogu se promatrati prema dvije podjele koje se odnose na izbor materijala i aktivnosti (Tablica 3.). Djeca su bila više usmjerena na promišljanje o izboru materijala koje bi rasporedili u predloženi centar. Međutim, u tom procesu aktivnosti su bile manje zastupljene. Tijekom razgovora djeca koriste prethodna znanja te je tako sudionik S2, naveo igru *nogograničar* koja je osmišljena od strane djece iz iste skupine prije istraživanja. Radi se o varijaciji igre graničar u kojoj se lopta isključivo kotrlja po podu umjesto bacanja rukama. U raspravi su sudjelovala sva djeca osim sudionika S5 koji nije dao nikakav prijedlog niti sugestiju, ali je cijelo vrijeme aktivno pratio tijekom razgovora. S5 je dijete koje često preuzima ulogu pomagača drugoj djeci i odgojiteljima.

5.5.2. Izrada mape

Clark i Moss (2001) prije izrade mape s djecom koristili su fotoaparate kojima su djeca fotografirala njima važne dijelove vanjskog prostora dječjeg vrtića i zatim spajala dijelove u mapu odnosno svoj individualni prikaz. Fleksibilnost Mozaik pristupa daje prostora za prilagodbu metoda odnosno izbor instrumenata koji se koriste. Za razliku od Clarka i Mossa (2001) u ovom istraživanju nije korišten fotoaparat radi nedostatka materijalne opremljenosti. Djeca su potaknuta da gledaju dvorište te temeljem zapažanja kasnije stvaraju svoju mapu. Soba skupine se nalazi u prizemlju zgrade, te ima direktni izlaz na dvorište i vizualnu dostupnost pregleda većeg djela vanjskog prostora. Priprema za ovu aktivnost započela je promišljanjem o planiranju prostora koje bi djeci omogućilo što bolje viđenje dvorište. Djeca su imala dovoljno vremena za promatranje vanjskog prostora kroz velike staklene površine. U neposrednoj blizini su se zajednički dogovarala gdje žele postaviti određene centre te nacrtala mapu (Slika 1).

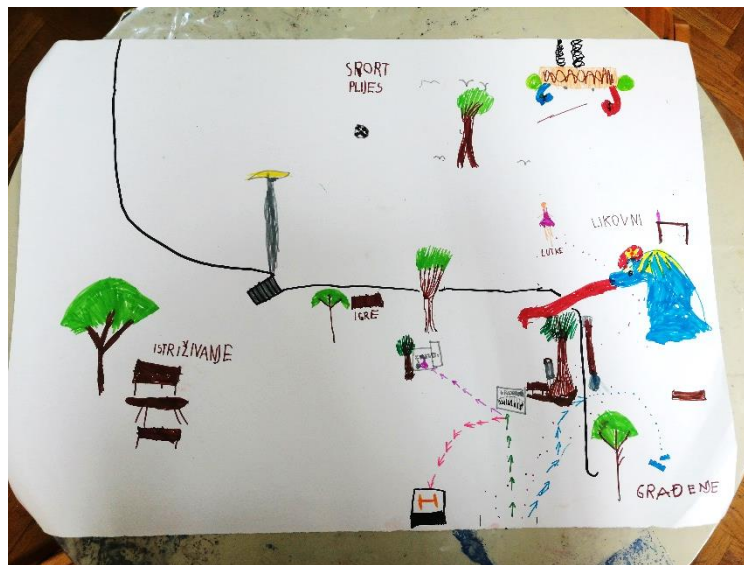
Slika 1.

Izrada prve mape

Za vrijeme izrade zajedno su uspoređivali i promijenili neke od inicijalnih ideja koje su nastale prilikom grupne rasprave prije izrade mape. Mapa koja je nastala prikazuje prostorni raspored drveća, namještaja i sprava na vanjskom prostoru dječjeg vrtića te centre aktivnosti raspoređene uz njih (Slika 2). Sudionik S2 odlučio je prikazati putanje kretanja djece te ih označio strelicama i točkama koje izlaze iz sobe skupine.

Slika 2.
Prva mapa vanjskog prostora

Clark (2007) govori o izradi dječjih mapa koje su djeci omogućile priliku za promišljanje o njihovim iskustvima boravka u vrtiću, odnosno na taj način uvažavajući njihova mišljenja otvorene su prilike za daljnje rasprave i razmišljanja. Crtež kao medij odabire se u aktivnosti u kojoj su djeca odlučivala koje dijelove igrališta žele zadržati, a koje žele zamijeniti ili dodati nove. Clark (2007) u svom istraživanju ističe važnost crtanja kao instrumenta koji naglašava prednosti ovakvog načina izražavanja djece. Upravo se to potvrđuje u aktivnosti izrade mape (Slika 2), ali i općenito u odgojno-obrazovnom radu gdje je vidljivo da djeca crtež koriste kao sredstvo izražavanja svojih misli, osjećaja, iskustava i znanja.

5.5.3. Analiza promatranja provedbe aktivnosti

Nakon grupne rasprave i izrade mape uslijedila je faza promatranja igre djece na vanjskom prostoru dječjeg vrtića. Djeca su zainteresirano pomagala prilikom pripreme materijala i organizacije namještaja koji je bio potreban za odabrane centre: centar građenja, centar istraživanja, likovni centar, glazbeni centar, centar sporta i plesa, centar igre (stolno-manipulativni centar) i centar lutaka. Suradnjom djece i istraživača formirani su centri aktivnosti prema mapi koju su izradila djeca. Vrlo brzo nakon formiranih centara uslijedila je spontana igra djece u svim centrima prema njihovim interesima. Uočeno je da osim interesa kao motivacije djeci je za izbor centra važan i izbor bliskih prijatelja s kojima su inače u interakciji. Rotacija i izmjene grupe djece po centrima u vanjskom prostoru događala se poput izmjene u sobi dnevnog boravka. Potreba za trčanjem, motoričkim kretnjama i igrama koje nisu moguće u sobi u ovakvom okruženju bile su zadovoljene. Primijećeno je kako neka djeca koja su imala potrebu za pojačanim kretanjem u ovakvom okruženju to uspijevaju ostvariti, te su se nakon primjerice igre loptom ili preskakanja užeta duže zadržala u igrama za stolom nego su to radili u sobi gdje bi se kraće zadržavali u aktivnostima. Slika 3 prikazuje provedbu aktivnosti prvog dana. Vidljivi su stolno-manipulativni centar, glazbeni centar i istraživački centar postavljeni prema mapi na slici 2. Likovni centar i centar lutaka postavljeni pored klackalice prikazani su na slici 4.

Slika 3.
Aktivnosti na dvorištu prvi dan

Slika 4.
Likovni centar i centar lutaka

Prema istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji autorica Waite (2011) naglašava važnost boravka na vanjskom prostoru što je prikazala u studiji slučaja. Waite (2011) uspoređuje promjene u ponašanju djece u odnosu na boravak u zatvorenom i vanjskom prostoru odgojno obrazovne ustanove. Jedan od primjera kojim potkrepljuje promjene ponašanja kod djece je primjer djevojčice koja je bila vrlo tiha i zatvorena u unutarnjem prostoru dok je na

vanjskom prostoru pokazivala različito ponašanje te bila glasna i aktivno uključena u igru s drugom djecom. Studija slučaja u Velikoj Britaniji (Waite, 2011) pokazuje kako korištenje svih prostornih mogućnosti podupire na cjeloviti razvoj djece.

Na vanjskom prostoru uz skupinu koja je sudjelovala u istraživanju, borave djeca iz mlađe i srednje skupine, odnosno od tri do pet godina. Prilikom izlaska druge djece iz susjednih odgojnih skupina na vanjski prostor dječjeg vrtića, djeca sudionici istraživanja su ih upoznala s novim centrima aktivnosti i istovremeno im omogućili igru prema interesu. Djeca iz susjednih skupina uključivala su se u svim centrima pridružujući se igri djece sudionika istraživanja poput primjera igre u centru građenja (Slika 5). Boravak na zraku djece iz cijelog objekta nije utjecao na ishode istraživanja, te je jedino bio veći broj djece raspoređen i uključen u aktivnosti po centrima.

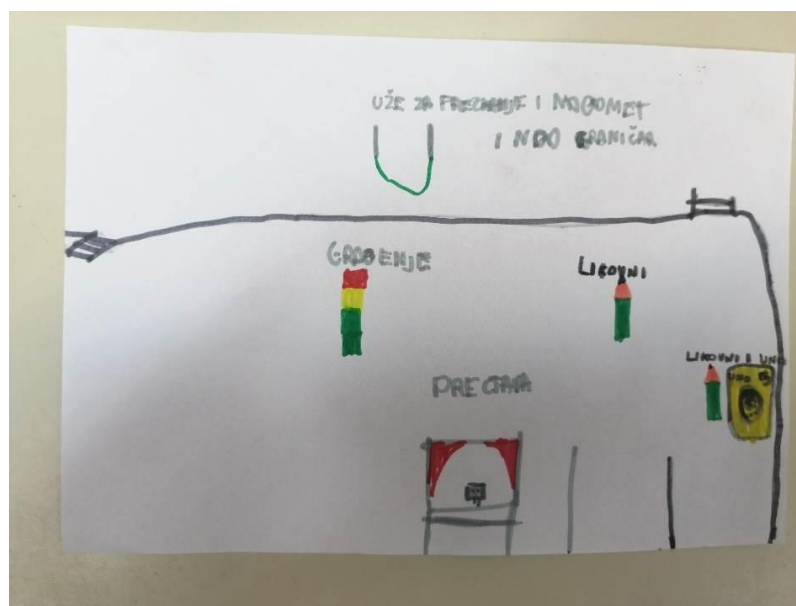
Slika 5.
Djeca iz druge skupine u centru građenja

Moglo se primijetiti kako je veći broj ponuđenih centara motivirao djecu iz susjednih skupina na duži boravaka u igre te izostanak konflikata. Obzirom da prema kurikulumu vrtića djeca uz jutarnje sate na otvorenome borave i nakon ručka uočen je interes i veselje djece za ponovni izlazak na vanjski prostor koji je bilo obogaćen novim centrima. Praćenje dječje igre nastavilo se i u poslijepodnevni satima sve do odlaska djece kući. Sljedeći dan započinje se postavljanjem centara identičnim od prethodnog dana pri čemu se koristila

mapa vanjskog prostora koju su djeca nacrtala prvog dana. Za vrijeme boravka na igralištu nekoliko dječaka dobilo je ideju za uvođenjem novog centra dramatizacije koji su oni nazvali *centar predstave*, a istovremeno su predložili micanje glazbenog centra, centra lutaka i istraživanja. Svoju ideju izložili su djeci iz odgojne skupine koja su ju prihvatila. Nakon toga je uslijedila izrada nove mape. Primijećena je podjela uloga među djecom te jedan sudionik S2 crta dok su druga djeca davala prijedloge i konstruktivne komentare za izradu. Druga mapa prikazuje novi položaj centra građenja, prostornu zamjenu likovnog i stolno-manipulativnog centra te novoizabrani centar predstave (Slika 6).

Slika 6.
Druga mapa vanjskog prostora

Treći dan istraživanja obilježen je formiranjem centara prema prijedlogu grupe dječaka S2, S4, S5 i jednog dječaka koji nije sudjelovao u intervjuu. Planirani *centar predstave* formiran je između centara građenja i likovnog centra koristeći stol na koji je stavljen drveni okvir sa zastorima. Osim detaljnog planiranja prostornog konteksta, dječaci S4 i S5 su osmislili i izradili lutke od papira. Izrađenim lutkama odglumili su predstavu za ostalu djecu iz skupine (Slika 7).

Slika 7.

Izvođenje predstave u novom centru

U svom istraživanju Clark (2007) govori kako ispitivači nisu birali prve ideje djece. Umjesto toga pomoću Mozaik pristupa ponudili su djeci prilike da preispitaju svoje ideje, te promišljajući o njima razviju nova stajališta. U ovom istraživanju može se primijetiti poveznica s prethodno navedenim istraživanjem jer su djeca preispitala svoje ideje od prvog dana istraživanja, već u trećem danu stvorila novi centar te proveli ideju do kraja. Slika 8 prikazuje centre postavljene na vanjskom prostoru dječjeg vrtića prema drugoj izrađenoj mapi.

Slika 8.

Aktivnosti treći dan

5.6. Analiza intervjua s djecom

Langsted (1994) u svom radu govori kako se manji broj istraživačkih projekata koristi intervjuiranjem djece, a više se koriste informacije odraslih koji su u bliskom kontaktu s djecom. Jedan od razloga je mišljenje da su informacije odraslih pouzdanije od informacija dobivenih od djece. Unatoč tome ističe važnost dobivanja informacija od strane djece u odnosu na situaciju u kojoj se nalaze i u odnosu na njihovo razumijevanje iste situacije (Tiller, 1988; prema Langsted 1994). Rukovodeći se informacijama o provedenim istraživanjima odlučeno je da se provode i intervjui s djecom. Budući da su djeca aktivni sudionici u ovom istraživanju neophodno je čuti i uvažiti njihovo mišljenje o kreiranju prostorno-materijalnog okružja na otvorenome. Intervjui su se provodili pojedinačno sa svakim djetetom u prostoru ispred sobe dnevnog boravka od 9:00 do 10:20 kako bi se osigurala mirna i tiha atmosfera. Ostala djeca odgojne skupine bila su u aktivnostima u sobi dnevnog boravka s matičnom odgojiteljicom.

Intervju je sadržavao šest pitanja te se cijeli intervju snimao. Nakon transkriptiranja odgovora djece dobio se bolji uvidi u njihov doživljaj, razmišljanja i iskustvo u participaciji kreiranja prostorno-materijalnog okružja na otvorenome.

Na prvo pitanje *Je li ti se svidjelo kako smo razgovarali i dogovarali raspored centara zajedno? Što si ti odlučio/la? Koju ideju si predložio/la?* Dobiveni su sljedeći odgovori:

S6: „Da. Odlučio sam za društvene igre. Predložio sam uno.“

S5: „Da. Nisam odlučio. Pomagao sam prijateljima kocke složiti. Donio sam malo papira za crtanje da spremimo u kutije za van.“

S1: „Da. Ja sam bio odlučio da stavimo nogomet tamo na onaj teren koji je najveći. I predložio sam da nam eksperimentiranje bude tam kod onog drva.“

S8: „Da. Da bi likovni mogao biti tamo di je ona prva klupica, di je izlaz na terasu.“

S2: „Da, predložio sam lutke, građenje, sport, pokuse i glazbeni.“

S7: „Da. Mislim da jesam, da bi mogli imati vani neke igre.“

Dobiveni odgovori i reakcija djece ukazuju kako se djeca sjećaju svojih ideja i kreiranja vanjskog prostora dječjeg vrtića. Navode zajedničko sudjelovanje djece i istraživača u kreiranju centara te položajne prostore koje su sami odredili. Langsted (1994) opisuje u svom radu projekt BASUN gdje su petogodišnja djeca intervjuirana o njihovom svakodnevnom životu. Intervjui su bili usmjereni na dijete kao glavnog sudionika u društvenim interakcijama u kojima stječu vještine i razumijevanje svoje okoline.

Poticanje socijalne dimenzije i propitivanje viđenja djece o tim socijalnim elementima ispitivalo se drugim pitanjem *Koja ti je ideja bila zanimljiva od prijatelja iz skupine?*

S6: „Sport.“

S5: „Da, ali ne sjećam se što su govorili. Nisam zapamtio.“

S1: „Da stavimo tamo pored plavog tobogana likovni.“

S8: „Najviše mi se svidjela S2 ideja kad je stavio pored ulaza kemiju, istraživanje.“

S3: „Da, glazbeni od S2.“

S7: „Da, da bi se mogli igrati s magnetima“

S4: „Svidjelo mi se di je bilo crtanje. Kod onog tobogana.“

Analizom odgovora na gore navedenog pitanja uočava se prednosti Mozaik pristupa u uvažavanju, prihvaćanju i vrednovanju tuđih ideja osim vlastitih kao što Langsted (1994) ističe kako je djeci jedan od primarnih čimbenika koji određuje njihove stavove o kvaliteti života u dječjem vrtiću je prisutnost druge djece.

Samoprocjenu vlastitog uloženog vremena u izradu mape, djeca su imala priliku procijeniti odgovorom na treće pitanje *Kako ti se svidjela mapa dvorišta koju ste zajedno izradili?*

S6: „To mi se skoro pa najviše svidjelo od svega. Bio mi je lijep nacrt.“

S1: „Super. Zato što je puno djece sudjelovalo, crtalo, potrudilo se i tako.“

S8: „Najviše mi se svidjelo kada je S2 nacrtao strelice koje kažu gdje što vodi.“

S3: „Super, bila je šarena i kad smo ju ukrasili onda je bila još ljepša.“

S2: „Nije mi se svidjelo gdje su igre.“

S7: „Super mi se sviđjela.“

S4: „Pa di su bili *espiramenti* i di je bilo crtanje.“

Prema odgovorima djece na ovo pitanje vidljivo je zadovoljstvo u izradi zajedničke mape. Nekoliko djece S6, S8 i S4 je posebno istaknulo ideje i maštovito crtanje njihovog prijatelja sudionika S2 u izradi mape.

Četvrtim pitanjem *Imaš li ideju što smo još mogli dodati ili promijeniti?* omogućeno je djeci proširivanje postojećih ideja i vrednovanje istih. Dobiveni su sljedeći odgovori:

S6: „Dodao bi istraživanje ptica i tako nekih životinja ali ne pravih, osim mački i psa. Stavio bi taj centar pored velikog tobogana.“

S5: „Ne bi ništa, sve je odlično.“

S1: „Možda da smo kod crvenog tobogana nešto stavili. Tamo smo stavili kutić građenja, a mogli smo još jedan stol za *legiće*.“

S8: „Na primjer staviti bazenčić s vodom pa da se igramo s vodom.“

S3: „Ne.“

S2 : „Igre jer je to bilo malo opasno mjesto. S6 je reko da nije baš pametno možeš se vrtit i past. (Gdje bi stavio da bude sigurno?) Tu, blizu glazbenog.“

S7: „Promijenio bi crtanje s *legićima*.“

S4: „Ne.“

Analizom odgovora na navedeno pitanje može se zaključiti kako djeca stvaraju nove ideje, nadopunjuju postojeće centre novim materijalima i aktivnostima te preispituju kvalitetu centara u odnosu na prostorni položaj. Prema autorici Slunjski (2012) posebno su važna reflektivna i metakognitivna pitanja koja kod djece potiču uvid u vlastite akcije i mogućnosti daljnjeg razmatranja novih ideja i djelovanja.

Samoprocjenu kvalitete vlastitih doživljaja djeca su imala priliku iskazati odgovorom na peto pitanje *Kako su ti se sviđjeli dani koje smo proveli duže boraveći van?*

S6: „Super.“

S5: „To što smo se mogli duže igrati, odma nakon ručka smo mogli opet izać

van igrat se. I onda cijelo popodne se igrati vani sa prijateljima. To je jako zabavno.“

S1: „Super.“

S8: „Lijepo. Bilo mi je najljepše kad sam s S2 igrala Uno.“

S3: „Da. Jer smo svaki dan u vrtiću bili cijelo vrijeme vani. Inače smo malo kraće. Mogli smo duže preskakati uže, crtati.“

S2: „Bilo mi je lijepo. Zato kaj sam se mogo duže igrat, a nisam mogo kratko.“

S7: „Svidjelo mi se što smo mogli biti dosta dugo vani i onda smo se igrali nečega, crtali smo i dodavali smo se svi osim S4 i S5 su crtali za predstavu.“

S4: „Bili smo dugo vani zato što mi se svidjelo kako smo se zabavljali, igrali memory i tako. Unutra ne smijemo nekad raditi nešto zato što nam se može uprljat soba ili nešto dogoditi.“

Razmišljajući o odgovoru na postavljeno pitanje djeca su iskazala zadovoljstvo dužim boravkom na vanjskom prostoru dječjeg vrtića i istaknuli slobodu i raznovrsnost igara. Na pitanje bi li ponovili ovakve dane s dužim boravkom na vanjskom prostoru dječjeg vrtića sva djeca su potvrdno odgovorila. Slunjski (2012) govori o važnosti dječjeg preispitivanja kvalitete vlastitih iskustava te uvažavanju njihovih vrednovanja.

Pitanjem broj šest *Što si i gdje se igrao/la?* propitao se interes djece u odnosu na mjesto igre na vanjskom prostoru te vrstu aktivnosti u različitim centrima. Dobiveni su sljedeći odgovori:

S6: „Kod tobogana, bio sam u istraživanju, likovnom i sport.“

S5: „S dečkima sam se igrao u pješčaniku, malo *nogograničar* i nogomet. Bio sam na glazbenom stolu, sviro sam. I onda sam otišao tam di se crta, u likovni mislim.“

S1: „Malo sam crtao, malo sport, eksperimentirao, svašta.“

S8: „Najviše sam se igrala s S2.“

S3: „Uže, memory, čitale knjige na *deki*.“

S2: „Najviše sam se igrao Una, zar ne?“

S7 : „Igrao sam *nogač*. Svidjelo mi se što smo imali *legiće* i one građevine pa

mi se dopalo kod tog što smo mogli biti cijeli dan vani.“

S4: „Igrala sam se Uno, preskakanje užeta, *espirament* i *legići* malo.“

Većina djece je u svojim odgovorima pokazala kako su koristili najmanje tri ili više centara aktivnosti. Vidljivo je kako su početne ideje potaknule interes djece i sudjelovanje u aktivnostima.

5.7. Analiza intervjua s odgojiteljima

Clark (2007) navodi važnost perspektive odraslih osoba koji su dio svakodnevnog života djece iz tog razloga su provedeni intervjui s dvije odgojiteljice odgojne skupine s ciljem sveobuhvatnije analize teme ovoga rada.

Budući da odgojiteljice nisu poznavale ovaj način rada propitalo se njihovo početno mišljenje prije provedbe istraživanja prvim pitanjem *Koja su vaša očekivanja bila za tijek ovog istraživanja?*

O1: „Adekvatna oprema, prostor za boravak na otvorenom, sigurnost, razgovor s roditeljima kako bi se osiguralo najbolje moguće iskustvo za dobrobit djece. Način rada bi trebao biti skladu s pedagoškom filozofijom vrtića. S obzirom na opremljenost vrtića i nedostatak materijala istraživanje je provedeno na najbolji mogući način!“

O2: „Da će pobuditi velik interes djece za novi način rada, da će se većina djece uključivati u njima djelomično poznat način rada u vidu svakodnevnog boravka na zraku, no ne i cjelodnevni, da će takav način rada omogućiti djetetu da samo planira i do kraja provede aktivnost uz osjećaj uspješnosti i kompetencije, da će djeci aktivnosti omogućiti opažanje okoline svim osjetilnim putovima kako bi konkretne opažaje kombiniralo sa svojim već stečenim iskustvom.“

Kako bi se dobila potpunija slika u prednostima i nedostacima ovog istraživanja matičnim odgojiteljicama postavljeno je drugo pitanje *Po vašem mišljenju koje su prednosti i nedostaci ovakvog načina rada s djecom?*

O1: „Prednosti: fizičko zdravlje, psihološka dobrobit (prirodno okruženje koje

pozitivno utječe na emocionalno stanje djece i smanjuje stres), boravak u grupi pruža priliku za interakciju, suradnju i razvoj socijalnih vještina
Nedostaci: nepovoljni vremenski uvjeti mogu otežati provedbu planiranih aktivnosti, sigurnost, praćenje djece na otvorenom zahtjeva posebno pažljiv nadzor kako bi se osigurala sigurnost“

O2: „Prednosti: Djetetu se omogućava da na nov način stvara perceptivne predodžbe, širi postojeća znanja i iskustva, dijete više vremena provodi na zraku, djetetu se daje sloboda izbora aktivnosti, slobodu za nov način spoznavanja, istraživanja i eksperimentiranja
Nedostaci: U provedbi se ističu nedostaci u vidu praćenja djece i njihove sigurnosti (misli se na nepovezanost vanjskog prostora sa sanitarnim čvorom i odlaskom na isti te praćenje svakog djeteta u svakom trenutku), nemogućnost provođenja istraživanja zbog lošeg vremena“

Trećim pitanjem *Imate li prijedlog što bi se moglo drugačije?* propitivale su se moguće ideje za unaprjeđenje provedbe ovakvog načina rad. Dobiveni su sljedeći odgovori:

O1: „Poludnevni program s fokusom na vanjske aktivnosti, tematski dani na otvorenom, izleti i planiranje sezonskih aktivnosti (usklađeni s godišnjim dobima i vremenskim prilikama)“

O2: „Istraživanje je dobro zamišljeno i dobro isplanirano te je kao takvo izvedivo, jedino što bi se moglo drugačije je u vidu materijalno organizacijskim uvjetima (dogovor sa sustručnjacima da u istraživanje bude uključeno više, tj. dva odgojitelja)“

Četvrtim pitanjem *Vidite li ovakav način rada uključen u vaš odgojno - obrazovni rad?* ispitivalo se vide li odgojiteljice uključivanje djece u kreiranje aktivnosti i produženi boravak na vanjskom prostoru dječjeg vrtića korisnim za buduću praksu. Dobiveni su sljedeći odgovori:

O1: „Djelomično vidim ovakav način rada u svom odgojno - obrazovnom radu, ali ovisi odista čimbenika kao što su: ciljevi vrtića, resursi, vremenski uvjeti, mišljenje roditelja, pedagoška filozofija, dob djece i drugo.“

O2: „S dobrom pripremom, dobrim materijalnim kontekstom, organizacijskim

uvjetima kao i pripremom djece vidim se u provedbi ovakvog načina rada na određeni vremenski period.“

Analizom odgovora odgojitelja odgojne skupine vidljivo je kako su imale pozitivna očekivanja od ishoda istraživanja. Navode kako će ovaj pristup potaknuti djecu na veći interes u centrima aktivnosti. Uočavaju prednosti u zadovoljenoj potrebi za kretanjem, prilikama za vršnjačkom interakcijom i suradnjom. U studij Waite (2011) navodi iskustva odgojitelja koji također vide prednosti u dužem boravku na vanjskom prostoru kao dodatni poticaj za razvoj kreativnih aktivnosti i za oslobađanje energije u tjelesnim aktivnostima. Odgojiteljice navode nedostatke u ograničenju provedbe radi vremenskih uvjetima i otežano praćenje djece radi veličine prostora na otvorenom odnosno smanjeni sigurnosni uvjeti za boravak djece na vanjskom prostoru. Slično se nalazi u studiji Waite (2011) gdje ispitanici navode nedostatke poput sigurnosti, vremenskih uvjeta i financijskih ograničenja.

Odgojiteljice također navode prijedloge oblikovanja provedbe u obliku poludnevnog programa u dječjem vrtiću i uključivanjem više od jednog odgojitelja. Na pitanje bi li primijenile ovakav način rada u svom, obje odgojiteljice odgovaraju kako bi ga u nekom prilagođenom obliku koristile.

5.8. Rasprava

Djeca su bila sudionici stvaranja okružja u kojem svakodnevno borave, imala su priliku donositi odluke koje do tada nisu donosila i boraviti na vanjskim prostorima vrtića duže od predviđenog.

Langsted (1994) ukazuje da djeca imaju čvrsta mišljenja o svom svakodnevnom životu te da postoje dokazi da se slušajući njihova mišljenja može unaprijediti kvaliteta njihova okružja. Danski model ukazuje na važnost senzibiliziranja odraslih za slušanjem i uključivanjem djece te tako smatraju da su djeca stručnjaci kada se radi o njihovoj svakodnevici (Langsted, 1994).

Neočekivani ishod istraživanja je bio promjena rasporeda centara i uvođenje novog u zadnjem danu provedbe. Djeca su sama zaključila igrajući se koje od

početnih centara žele zadržati na vanjskom prostoru dječjeg vrtića, a koja nova žele uvesti kako bi igra poprimila novi oblik i nastavila se razvijati.

U interakciji s vršnjacima, okolinom i sredstvima koje upotrebljavaju djeca provjeravaju i propituju svoja znanja te stvaraju nova na temelju prethodnih koncepata (Vygotsky, 1978; prema Slunjski 2012).

Koristeći Mozaik pristup u prvoj fazi pomoću grupne rasprave i izrade mape vanjskog prostora prikupljene su dječje ideje koje su u drugoj fazi primijenjene u stvarnoj situaciji boravka djece na igralištu dječjeg vrtića. Dokumentiranjem procesa dječje igre fotografijom, bilješkama opažanja dječjeg ponašanja i provedenim intervjuima istraživanje je zaokruženo u cjelinu sa svim svojim pripadajućim dijelovima mozaika.

Vanjski prostor dječjeg vrtića i dalje je ostao funkcionalan te su ga osim jedne skupine mogle koristiti i druge skupine kojima je novi izgled i raspored na vanjskom prostoru bio poticaj za istraživanje i igru.

Axelsson (2022) navodi kako su učenje i igra međusobno povezani odnosno igra se razvija učenjem, a učenje se događa prilikom igre. Vanjski prostor dječjeg vrtića prema Axelsson (2022) u ulozi *trećeg odgojitelja* stvara okružje koje djeci pomaže pri ostvarivanju samostalnosti.

Pokazalo se kako su djeca sposobna kreirati prostorno-materijalno okružje na vanjskom prostoru dječjeg vrtića.

Koristeći više instrumenata do istog zaključka došli su i istraživači u Švedskoj studiji (Almers i sur., 2023) uporabom grupne rasprave i izrade maketa djeca su pokazala sposobnost zamišljanja, kreiranja i obogaćivanja vanjskog prostora odgojno obrazovne ustanove.

Produženi boravak na zraku za djecu predstavlja dužu igru i veće zadovoljstvo vršnjačkom interakcijom.

Langsted (1994) naglašava kako je jedna od važnih strategija za odrasle dopustiti djeci da budu u aktivnosti duže vrijeme kako bi pravilno učila jer se proces učenja događa istovremeno kad i igra.

Vanjski prostor sadržava veću površinu za istraživanje i mogućnost slobodnog kretanja što je nedostatak u unutarnjem prostoru. Ovakav način rada pokazao je mogućim postavljanje centara s aktivnostima izvan sobe dnevnog boravka koje će biti u funkciji razvoja djece.

Navedena spoznaja ovog istraživanja sukladna je zaključcima Clark (2007) čije je istraživanje pokazalo kako su djeca birala vanjski prostor radi omogućene veće slobode kretanja i fizički izazovnije igre.

Mozaik pristup pokazao se kao učinkovit način rada primjenom jednostavnih instrumenata za rad s djecom koji koristi individualni i grupni pristup. Odgojna skupina koja je sudjelovala u istraživanju pokazala je kako važnost pridaje međusobnim interakcijama s vršnjacima, društvenim igrama, sportskim natjecateljskim igrama i zajedničkom likovnom stvaralaštvu.

Langsted (1994) opisujući rezultate BASUN projekta govori kako djeca smatraju kontakte s drugom djecom kao jedan od najvažniji faktora u kvaliteti njihovog boravka u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje.

Odgajateljice u intervjuima navode moguće nedostatke u praćenju djece na velikoj površini vanjskog prostora dječjeg vrtića, a samim time i njihove sigurnosti, nemogućnosti provedbe ovakvog rada u određenim vremenskim neprilikama, te otežanom radu kada je jedan odgojitelj u smjeni.

Odrasli kontroliraju unutarnje okruženje stvarajući pravila ponašanja i reguliraju razinu buke dok u vanjskom prostoru postoji potreba za višom razinom prijenosa odgovornosti na djecu za njihovo vlastito učenje u procjeni rizika i sigurnosti (Waite, 2011). U studiji slučaja Waite (2011) stručno osoblje i djeca su uvidjeli višestruke dobiti od korištenja aktivnosti na vanjskom prostoru (fizičke, društvene, osobne, odgojne i obrazovne aspekte).

Ovo istraživanje pruža uvid u važnost uključivanja djece u donošenje odluka koje se tiču njih, a uporabom Mozaik pristupa mogu postati dio njihove svakodnevne igre.

Uviđajući važnost uključivanja djece u planiranje i izvođenje aktivnosti u skladu s njihovom dobi prema Langsted (1994) ona mogu steći iskustvo povezanosti utjecaja osobne i društvene odgovornosti.

6. ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi mogu li djeca participirati u oblikovanju prostorno-materijalnog okružja vanjskog prostora te kako produženi boravak na otvorenome utječe na odgojno-obrazovni rad u skupini. Nakon provedbe istraživanja promatrajući njegove dijelove kao cjelinu može se zaključiti kako je imalo pozitivne ishode za djecu. Imajući priliku sudjelovati u kreiranju prostorno-materijalnog okružja djeca su pokazala snalažljivost i kompetencije u traženju rješenja. U prvoj provedenoj raspravi dogovarali su aktivnosti za koje su u tom periodu imali najviše interesa. Aktivnosti su bile crtanje, društvene igre, provedba eksperimenta, čitanje slikovnica, dramske igre, natjecateljske igre graničar, nogomet, *nogograničar*, preskakanje užeta i druge koje su nastale spontano. Zanimljivo je kako su već drugi dan donosili zaključke i promišljanja o mogućim promjenama. Uveli su novi centar predstave za koji su izrađivali lutke i slagali scenografiju, te izveli predstavu za svoje prijatelje. Maknuli su s mape centre koji nisu bili korišteni i koji im nisu trebali. Kako im je za vrijeme provedbe istraživanja vanjski prostor dječjeg vrtića zapravo predstavljao produženje i proširenje unutarnjeg prostora kretanje im nije bilo ograničeno. Kada su htjeli trčati ili igrati *lovica* bili su slobodni to učiniti. Individualni odgovori djece koja su htjela sudjelovati u intervjuima prikazuju njihovo zadovoljstvo provedenim danima. Intervjui s odgojiteljicama daju njihovu perspektivu u ovom istraživanju. Odgojiteljice vide potrebu za većim nadzorom radi sigurnosti djece kako je vanjski prostor velika površina. Još jedan od nedostataka vide u mogućim vremenskim nepogodama i nemogućnosti održavanja aktivnosti na vanjskom prostoru dječjeg vrtića. Obje odgojiteljice su se složile kako bi u nekom obliku pokušale uvesti ovakav način rada u svoju praksu. Istovremeno ovaj rad je uključivao manji broj djece pa bi u daljnjim istraživanjima na sličnu temu bilo poželjno uključiti veći broj sudionika. Mozaik pristup zbog svoje mogućnosti prilagodbe primjenjiv je u mnogim različitim kontekstima. Njegovi dijelovi zasebno mogu dati uvid u interese djece, dok spajanjem istih u cjelinu dobiva se detaljan prikaz dječjih perspektiva. Istraživanje provedeno u ovom radu kao i navedena istraživanja provedena u Velikoj Britaniji (Clark i Moss 2001; Waite, 2011), Grčkoj (Rouvali i Riga 2018), nordijskim zemljama (Dencik, 1989) i Švedskoj

(Almers i sur., 2023) otvaraju pitanja za raspravu o uvođenju promjena provedbi aktivnosti na vanjskom prostoru ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje.

7. LITERATURA

Almers, E., Askerlund, P., Samuelsson, T. (2023). The perfect schoolyard for future children: Primary school children's participation in envisioning workshops *Children, Youth and Environments*, 33(1), 101-121.

<https://doi.org/10.1353/cye.2023.0002>

Axelsson, S. (2022). Inspiracija, ne kloniranje. U E. Slunjski (Ur.) *Što nas uči Reggio?* (str. 53-77) ELEMENT.

Bognar, L. (2000). Kvalitativni pristup istraživanju odgojno-obrazovnog procesa, *Zbornik Učiteljskog fakulteta u Zagrebu*, (str. 45-54).

Clark, A. (2010). *Transforming Children's Spaces Children's and adults' participation in designing learning environments*. Routledge.

Clark, A. (2007). A Hundred Ways of Listening: Gathering Children's Perspectives of Their Early Childhood Environment. *YC Young Children*, 62(3), 76-81.

Clark, A. (2007). *Early childhood spaces: Involving young children and practitioners in the design process*. Working Paper 45. Bernard van Leer Foundation.

Clark, A. (2007). Views from inside the shed: Young children's perspectives of the outdoor environment. *Education 3-13*, 35(4), 349-363.

<https://doi.org/10.1080/03004270701602483>

Clark, A. i Moss, P. (2017). *Listening to Young Children , Expanded Third Edition: A Guide to Understanding and Using the Mosaic*. Jessica Kingsley Publishers.

Clark, A. i Moss, P. (2011). *Listening to Young Children: The Mosaic Approach*. NCB.

Clark, A. i Moss, P. (2005). *Spaces to Play: More listening to young children using the Mosaic approach*. NCB.

- Clark, A. i Moss, P. (2001). *Listening to young children: the Mosaic approach*. National Children's Bureau for the Joseph Rowntree.
- Dencik, L. (1989). Growing up in the Post-Modern Age: On the Child's Situation in the Modern Family, and on the Position of the Family in the Modern Welfare State. *Acta Sociologica*, 32(2), 155–180.
<https://doi.org/10.1177/000169938903200203>
- Kamstrup Knudsen, R., Lindberg S., Kampmann J. (2009). *Experiences of interviewing children in a research context*. Centre for Childhood and Youth Research : CEBUF Roskilde University.
- Langsted, O. (1994). Looking at quality from child's perspective. U Moss, P., & Pence, A. (Ur.) *Valuing quality in early childhood services: New approaches to defining quality*. (str. 28-42) SAGE Publications Ltd
- Moss, P. (2022). Važnost pedagoške dokumentacije i dokumentiranja. U E. Slunjski (Ur.) *Što nas uči Reggio?* (str. 1-5) ELEMENT.
- Pearson, J. C. i Spitzberg, B. H. (1990). *Interpersonal communication: Concepts, components and contexts*. Wm.C. Brown Publishers, Dubuque.
- Peeters, J. (2022). Dokumentacija u kompetentnome sustavu RPOO. U E. Slunjski (Ur.) *Što nas uči Reggio?* (str. 33-53) ELEMENT.
- Rinaldi, C. (2001). The image of the child and the child's environment as fundamental principle. L. Gandini & C. P. Edwards (Ur.), *Bambini: The Italian approach to infant toddler care* (str. 45-53). Teachers College Press.
- Rouvali, A. i Riga, V. (2018). Redefining the importance of children's voices in personal social emotional development curriculum using the Mosaic Approach. *Education 3-13*, 998-1013.
<https://doi.org/10.1080/03004279.2018.1553990>
- Saracho, O. N. (2017). Theoretical Framework of Developmental Theories of Play. U T. Waller, E. Ärlemalm-Hagsér, E. B. Hansen Sandseter, L. Lee-Hammond, K. Lekies i S. Wyver (Ur.) *The SAGE Handbook of Outdoor Play and Learning* (str. 25-40). SAGE Publications.
- Slunjski, E. (2020). *Izvan okvira 5: Pedagoška dokumentacija*. ELEMENT.
- Slunjski, E. (2012). *Tragovima dječjih stopa*. Profil.

Waite, S. (2011). Teaching and learning outside the classroom: personal values, alternative pedagogies and standards. *Education 3-13*, 39(1), 65-82
<https://doi.org/10.1080/03004270903206141>

Prilog 1. Slike

Slika 1. Izrada prve mape

Slika 2. Prva mapa vanjskog prostora

Slika 3. Aktivnosti na dvorištu prvi dan

Slika 4. Likovni centar i centar lutaka

Slika 5. Djeca iz druge skupine u centru građenja

Slika 6. Druga mapa vanjskog prostora

Slika 7. Izvođenje predstave u novom centru

Slika 8. Aktivnosti treći dan

Prilog 2. Tablice

Tablica 1. Podaci o sudionicima

Tablica 2. Izbor centra aktivnosti i njihov prostorni položaj

Tablica 3. Izbor materijala i aktivnosti u centrima

IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)